

“İnsan Hakları”nın Kavramsal ve Aktüel Anlamı

Elbiselerin ve renklerin moda dönemleri gibi, kavramların da moda dönemlerinin olduğunun en iyi kanıtı, “insan hakları” (human rights)¹ kavramının yüzyılımızın şu son yıllarındaki önlenemez yükseliştir. Cranston’un dediği gibi, insan hakları, 1980’li yıllarda taçlandırılıp tahta oturtulmuş, karşı konulmaz bir saygınlık ve iktidar kazan(dırıl)mıştır². Bu tabii ki sevindirici bir durumdur, çünkü haklar bireysel ve toplumsal hayatın yaşanmaya değer olabilmesinin başlıca koşullarındandır. Ne var ki, aktüel “insan hakları”nın neler olduğu veya olması gerektiği konusunda, kavramın popüler kullanımı üzerindeki kadar ortak ve yaygın mutabakatlar yoktur. Aksine, insan haklarının hem düşünsel temelleri hem uygulanması açısından durum epeyce karışıktır. Okuyacağınız bu makalenin konusu, haklarla ilgili başlıca yaklaşımların ana hatlarını ortaya koymak, güçlü ve zayıf noktalarını belirtmek ve insan hakları etiketini yapıştırdığımız bazı taleplerin aslında hak olmadıklarını vurgulamaktır.

I- Klâsik Haklar³

İnsan haklarının entellektüel geçmişi çok eskilere, Antik devre kadar gitmektedir. Antik Yunan toplumunda, genel nüfusa oranla oldukça sınırlı sayıdaki bir vatandaşlar kitlesine hasredilmiş ol-

makla birlikte, klâsik haklar adını verdiğimiz hakların bazılarının bugünkü teorik ve pratik anlamında, diğer bazılarının ise nüve olarak mevcut bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla, insan haklarının kökleriyle ilgili her ciddi araştırma yirmibeş asrı bulan uzun ve her yönüyle zengin bir kültür mirasını kapsamak durumundadır. Diğer taraftan insan haklarıyla doğal hukuk arasında bir örtüşme vardır. Hukuk felsefecisi O. Münir Çağır'ın çok yerinde bir yaklaşımla "beşeriyet tarihinde büyük bir fikir ve kültür hareketi" olarak nitelendirdiği doğal hukuk fikriyatı, liberal siyaset ve ahlâk felsefelerinin temellerinden birini oluşturduğu gibi, insan haklarının da fikir ve uygulama olarak başlıca kaynağını teşkil etmektedir⁴. Bu yüzden, insan haklarını incelemek demek, bir bakıma, doğal hukukun gelişimini incelemek demektir.

Bununla beraber, kendi içinde çeşitli türleri bulunan doğal hukukun bütün alt teorilerinin insan haklarına kaynaklık ettiğini söyleyemeyiz. Bir başka deyişle, doğal hukukla insan hakları arasında kurduğumuz bağ, her zaman ve her dönem için mutlaka geçerli değildir. Özellikle dinsel doğal hukuk teorilerinin, siyasî faaliyetlerin haklılaştırılabileceği ahlâkî bir zemin sağlamakla beraber, insanlara vazgeçilmez, çığnenmez haklar atfettiğini söyleyemeyiz. Ancak doğal hukukun lâikleşmesiyledir ki doğal hukuk teorilerinde bireysel insan ve insan hakları ön plana çıkabilmiş ve bireylere yüklenen ve haklar üzerinde öncelik taşıyan moral görevler seti geri plâna itilebilmiştir⁵. İnsan hakları mefhumu da doğal hukukun lâikleşmesine paralel olarak gelişmiş, 18. ve 19. yüzyılda iyice olgunlaşmış ve fikir dünyamızdaki onurlu yerini almıştır.

Bugün insan hakları deyince, insanın doğuştan sahip olduğu vazgeçilmez, devredilmez haklar anlatılmaktadır. Bu klâsik hakların, Locke'un kavramlaştırmasına sadık kalarak, hayat, özgürlük ve mülkiyet hakları olduğu genellikle kabul edilmektedir. Ancak zamanımızda bu haklar, Locke'ta olduğu gibi, sadece doğal hukuk

temelleri üzerinde savunulmamakta, başka zeminlerde de müdafaa edilebilmektedir. Klâsik haklar teorilerine örnek olarak, farklı bağlamlarda aynı hakların müdafaasını etkin biçimde yapan Locke, Kant ve Rand'ın kuramları üzerinde kısaca durmak yararlı olacaktır.

John Locke modern insan hakları teorisinin ilk geliştiricisidir. Haklarla ilgili üçlü tasnifi hâlâ geçerliliğini korumakta ve kullanılmaktadır. Locke'a göre ilk ve en temel hak, *hayat hakkı*'dır. Dünyaya gelen her insan yaşamak ve yaşayabilmek için gerekli eylemleri yapmak hakkına sahiptir. Özgürlük ve mülkiyet hakları da hayat hakkından türemektedir. Hayat hakkının ne anlama geldiği açıktır. Dünyaya gelen insan yaşamak durumundadır ve hayatını sürdürebilmesi için yiyecek temininden barınmaya, kendini korumaktan yakınlarına yardıma kadar bazı şeyleri yapmak mecburiyetindedir. Bunları gereği gibi yapabilmek için de, hür olması, yani diğer insanların zorlama ve engellemeleriyle karşılaşmaması lâzımdır. Ayrıca, insan yaşayabilmek için bazı nesnelere sahip olmalıdır. İhtiyacı olan ve Tanrı tarafından insanlara ortaklaşa verilen nesneleri, kendi kişiliğinin bir parçası olan emek gücünü onlara katarak kendisinin yapabilmeli, yani mülkiyet hakkına sahip olmalıdır. Doğa durumunda insanın sahip olduğu çok önemli bir diğer hak, kendine karşı zor kullanarak zarar verenleri cezalandırma hakkıdır.

Locke'a göre, doğa durumunda, yani siyasî toplumun kurularak devletin varlık alanına girmesinden ve pozitif hukukun doğmasından önce bütün insanlar bu haklara eşit olarak ve ellerinden alınmaz biçimde sahiptir⁶. Ancak, bu haklar, hak tanımaz insanların varlık ve eylemleri dolayısıyla yeterince güvence altında bulunmadığından, sözleşmeyle siyasî toplum kurulur ve devlet yaratılır. Artık haklar bireysel insanların ihlâl ve tecavüzlerine karşı koruma altına alınmıştır. Ne var ki bu sefer yeni bir sorun doğmakta ve hakların kendisine zor kullanma tekelinin verilmesi suretiyle büyük

bir güç “emanet edilen” devlete karşı muhafaza edilmesi, devletin hakları ihlâl etmesinin önüne geçilmesi meselesi gündeme gelmektedir. Bu hassas durumun farkındaki Locke yazılarında bir taraftan hayat, özgürlük ve mülkiyet haklarını bireysel tecavüzlere karşı korumak için iki kademeli sözleşmeyle devleti yaratır ve ona bu görevi yükleyerek hakları pozitif hukukun düzenlemelerine konu yaparken, diğer taraftan da anayasacılık ilkesinin temellerini oluşturmakta, kuvvetler ayrılığı yoluna giderek siyasal otoritenin gücünü dağıtıp dengelemekte, devletin eylem alanının bireylerin özel hayatlarıyla çevrelenen sınırlarını çizmek suretiyle hakları her iki kaynaktan belirebilecek tehlikelere karşı koruma altına almak-tadır.

Hem siyasî teorisinin hem de insan haklarıyla ilgili görüşlerinin kısa bir zaman içinde Amerika’da uygulamaya aktarılması ve başarılı olması, Locke’un ileri görüşlülüğünü, engin muhakeme kabiliyetini kanıtlamış ve onu siyaset teorisinin en önemli yazarlarından biri haline getirmiştir. Bugün genel olarak siyasal kuramlarla, siyaset felsefesiyle, veya insan hakları gibi daha sınırlı konularla uğraşan herkesin ilk insan hakları düşünürü Locke’a entelektüel saygı ve vefa borcu vardır.

Büyük Alman felsefecisi Immanuel Kant’ın haklarla ilgili görüşleri doğal hukuk anlayışının ne tamamen içinde ne de bütünüyle dışındadır. Yaşadığı dönemin baskın doğal hukuk fikir hareketinden elbette etkilenmiş, fakat görüş ve tezleriyle doğal hukuk kuramlarının dışına da taşmıştır. Kant’ın haklarla ilgili hareket noktası, genel olarak, tüm felsefî sisteminde olduğu gibi, insandır. Kant insanlarla insan dışı varlıklar arasında önemli bir fark olduğunu özellikle vurgular. İnsan akıl sahibi bir varlıktır ve “şu veya bu isteme için rastgele kullanılacak sırf bir araç olarak değil, kendisi amaç olarak vardır; ve gerek kendine gerekse akıl sahibi varlıklara yönelen bütün eylemlerinde hep aynı zamanda amaç olarak görül-melidir”⁷. Akıl sahibi olmayan varlıkların ise bir araç olarak değeri

vardır, bu yüzden onlara “şey” adı verilir. Halbuki insanlara “kişiler” denir, “çünkü onların doğal yapısı bile, onların kendilerini amaçlar olarak, yani sırf araçlar olarak kullanılamayacak şeyler olarak gösterir, böylece de her türlü tercihi sınırlar (ve bir saygı konusudur)”⁸. Bu yüzden, insanlar, “ancak, aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin *maksime* göre eylemde bulun”⁹ diyen *kategorik emperatife* uygun olarak, hem kendilerine hem de başka insanlara bir araç olarak değil amaç olarak davranmalıdırlar.

Kant, kendi başına bir amaç olan, ahlâkî bir şahsiyet olan insanın haklarını iki kümeye ayırır: 1) *A priori* aklî ilkelere dayanan doğal haklar, 2) Pozitif hukuktan doğan pozitif haklar. İkinci kategorideki haklar, pozitif hukuku yapan bir organın varlığıyla bağlıdır, buna karşılık, birinci kategorideki hakların varlığı bir siyasî otoritenin iradesinden değil, bizzatîh insanın kendi varlığından kaynaklanır. Bu hakların en temel olanı ise özgürlüktür. Tabii, Kant’a göre özgürlük dış müdahale ve engellemelere uğratılmamaktır. Özgürlükten daha başka doğal haklar çıkar ki bunlar arasında en önemlisi özel mülkiyettir. Esasen özel mülkiyet hakkı olmaksızın özgürlüğün aktüel gerçeklik kazanması düşünülemez. Bireyin kişisel iradesinin belirebilmesi, ortaya konulabilmesi açısından mülkiyet zorunludur. Bu yüzden, insanın kendi dışındaki nesnelere yönelerek onları kendi kişiliğinin bir parçası yapmaya hakkı vardır. Her insanın kendi iradesini belirtebileceği bir dış nesneye sahip olması pratik aklın bir postülasıdır¹⁰. Bununla beraber, mülkiyet hakkının doğa durumundaki konumu âdeta bir zilyetlik ilişkisi gibidir ve hakkın kesinlik kazanması devlet teminatına alınmasıyla, yani pozitif hukuk düzenlemelerine tâbi tutulmasıyla gerçekleşir. Kant’ın pozitif hak ve kazanılan hak kavramlarıyla kastettiği haklarsa kanunlarla vatandaşlara tanınan haklardır.

Doğal olarak, Kant’ın haklarla ilgili görüşlerinin siyaset teorisi-ne de yansıyan sonuçları vardır. Düşünür, siyasî faaliyetin başlıca iki temeli olma durumundaki “*haklar*” (rights) ve “*iyi*” (good)

arasındaki ilişkide birincinin ikinciye öncelik kazanmasının sağlanması gerektiği düşüncesindedir. Politikanın önde gelen ilkesi haktır. Hukukun amacı her bir bireyin özgürlüğünün diğer bireylerin özgürlükleriyle uyuşacak şekilde sınırlanmasıdır¹¹. Devlet nötr bir organ olmalıdır. Devletin görevi belirli bir ahlâk anlayışını yukarıdan aşağıda bireylere dayatmak; belirli bir mutluluk anlayışını takviye etmek, desteklemek; insanların mutluluğunu sağlamak değildir¹². Özgürlüklerin güvence altına alınması ve bireylerin özgürlükleri arasında âhenk sağlanmasıdır. Devlet, bireylerin kendi özgür alanları içinde özgürce davranmalarını, amaçlarını ve araçlarını seçerek ona göre hareket etmelerini önler, onun yerine kendi “iyi” ve “mutluluk” anlayışlarını ve bunlara ilişkin davranış kalıplarını zorla bireylere benimsetmeye kalkışırsa, insanın insanî varlığı açısından çok vahim bir durum ortaya çıkar. Bu durumda insanlar kendi başlarına bir son, bir amaç olmaktan çıkartılıp başkalarının (devlet organını oluşturan insanların) aracı haline düşürülmüş, “kimse”likten “şey” derecesine indirilmiş olurlar.

Kant, sadece siyasal alanda değil, sosyal hayat alanında da ilişkide bulunan taraflardan birinin diğerine hükmederek onu çekip çevirdiği, kendi amaçları için kullandığı, kendi değerlerini dikte ettiği paternalistik ilişki biçimlerini insanlara yapılan büyük bir kötülük olarak görmektedir. Ancak, siyasal alandaki *paternalizm* sosyal alandakinden daha kapsamlı ve yıkıcı olmaktadır. İki kişi arasındaki paternalistik ilişki yalnızca bir kişiyi insanlık onuruyla bağdaşmayan bir duruma düşürürken, Kant’ın en katı despotizm olarak nitelendirdiği paternalistik siyasal rejimler koca bir ülkenin halkının bir kişiye veya dar bir gruba kurban edilmesi sonucuna yol açabilmektedir¹³.

20. Yüzyılın liberal düşünürlerinden Rus asıllı Amerika’lı yazar Ayn Rand da klâsik hakları savunmasına rağmen, dayanakları Locke’un ve Kant’ın dayanaklarından bir ölçüde farklıdır. Rand’da bir doğal hukuk anlayışı yoktur. İnsanın akıl sahibi bir varlık

olmasına büyük önem atfeden Kant’ı da aklı küçümseyen ve dışlayan isimler arasında sayarak yer yer kınayan Rand, kendi rasyonalist ve naturalistik felsefesine uygun olarak insan haklarının kaynaklarını insanın doğasında arar.

Rand, insan aklının nesnede içkin *objektif* kanuniyetleri bulabileceği kanaatindedir. Bu kanuniyetlerin en önemlisi *kimlik kanunu* (law of idendity)’dur. Kimlik kanununa göre bir şey ne ise odur; A, A’dır; insan, insan’dır. Varlıklar aleminde insan diğer varlıklardan farklı ve özel bir yapıya sahip olan tek varlıktır. Daha yerinde bir ifadeyle, insan canlılar arasında yegâne akıl sahibi varlıktır. İnsan hakları da insanın bu eşsiz tabiatından kaynaklanmakta ve insanın özel varlık tarzının gerekli bir koşulunu oluşturmaktadır¹⁴. İnsan, insan tabiatına yaraşır bir hayat yaşabilmek için haklara mutlaka sahip olmalıdır.

Rand’ın haklar sınıflandırmasının da hayat, özgürlük ve mülkiyet hakları üçlü kümelenmesine uyduğu görülür. Ancak Rand diğer yazarlardan farklı bir yaklaşımla, bu hakları bir bir açıklarken ne oldukları kadar ne olmadıklarını da özellikle belirtir. Hayat hakkı, bir insanın kendi hayatını *bizzat kendi çalışmasıyla* sürdürme-sürdürebilme hakkıdır. Başkalarının ona yaşaması için gerekli şeyleri sağlaması anlamına gelmez: Mülkiyet hakkı, her insanın mal-mülk kazanmak, bunları kullanmak ve istediğinde elinden çıkarmak için gerekli ekonomik faaliyetlerde bulunmak hakkına sahip olmasıdır. Rand’a göre, mülkiyet hakkı ekonomik bir hakmış gibi görünmesine rağmen aslında politik bir haktır. Bir kimseye başka birinin bir şeyin sahipliğini kazandırması demek olmayıp, sadece, bireye nesnelere kendi gayretleriyle sahip olabilmek hakkının tanınması demektir. Hem hayat hem de mülkiyet hakkı, aynı zamanda özgürlükle içiçedir. Özel mülkiyet hakkı yoksa insan özgürlük hakkını fiilen kullanamaz, hayata aktaramaz. Özgürlükten türeyen bir hak olarak söz özgürlüğü ise, bir insanın fikirlerini siyasî iktidar tarafından baskı altında tutulma, müdahale edilme

veya cezalandırılma tehlikesinden uzak olarak ifade etme hakkına sahip olmasıdır. İfade özgürlüğü, bireylerle siyasî otorite arasındaki ilişkilerle bağlantılı bir durumdur. Siyasî otoritenin müdahale ve kısıtlamalarından korunmayı gerektirir, özel bireylerce bir kimseye fikirlerini açıklaması için araç gereç sağlanmasını istilzam etmez.

Aynı Rand'a göre birey haklarına yönelik en büyük potansiyel tehlike devlettir. Hakların diğer ihlâlcisi bireylerin tecavüzleri kriminal eylemlerdir ve hukuk sistemi çerçevesinde önlenmeleri önemli bir sorun teşkil etmez. Buna karşılık, "birey haklarıyla sınırlanmadığı ve kısıtlanmadığı zaman bir siyasî yönetim insanın en ölümcül düşmanıdır"¹⁵. Çünkü devlet vatandaşlarına karşı zor kullanma tekeli elinde tutmaktadır. Bireysel insanların insanlığa verdiği zararlar, siyasî yönetimlerin gerçekleştirdiği katliamlar, savaşlar, gasplar, zulümler, kısıtlamalar ve köleleştirmelerle kıyaslandığında yok denecek kadar azdır¹⁶. Bu yüzden, bütün insan hakları bildirgeleri, hakların güvence altına alınmasının başlıca yolu olarak siyasî iktidarın sınırlandırılmasını amaçlamışlardır.

Bugün elimizde bulunan insan haklarıyla ilgili tarihî metinlerin ve belgelerin çoğunun esasını klâsik haklar dediğimiz hayat, özgürlük, mülkiyet hakları ve onlardan çıkarsanan diğer haklar oluşturmaktadır. Bu metinler arasında, *İngiltere Haklar Bildirgesi* (1689), *Virginia İnsan Hakları Bildirisi* (1776), *Amerikan Bağımsızlık Beyannamesi* (1776), *Fransa İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi* (1791), ve *Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi* (1948) en önemli olanlarıdır¹⁷. Ancak, 19. yüzyıldan itibaren klâsik-geleneksel haklardan "iktisadî ve sosyal haklar"a doğru bir genişlemenin olduğu görülmektedir. Kuşkusuz, çeşitli fikrî akımların eseri olan bu gelişmeyi en açık biçimde BM İnsan Hakları Bildirisi'nde görmek mümkündür. Bu bildirimin ilk 21 maddesindeki üslûp John Locke ve Thomas Jefferson'un üslûbu, bu maddelerde sayılan haklar ise klâsik haklardır. Diğer 9 maddedeysse iktisadî ve sosyal haklar denilen konular sıralanmaktadır. Gün-

müzde insan hakları denilince de terim yalnızca klâsik hakları ifade etmemekte, genellikle iktisadî ve sosyal hakları da kapsayacak şekilde kullanılmaktadır.

II- İktisadî ve Sosyal Haklar

İktisadî ve sosyal haklar klâsik hakların hem yetersiz hem de pratik bakımından bazı koşullar yerine getirilmediği vakit anlamsız olduğu yolundaki eleştirilerin ve haklara daha geniş ve somut bir içerik kazandırmak yolundaki entellektüel ve politik gayretlerin ürünü olarak doğmuştur. Klâsik haklar teorilerine yönelik eleştirilerin faydacı düşünürlerden ve özellikle faydacı teorisinin kurucusu Jeremy Bentham'dan, "neo-liberal" T. H. Green'den ve Marksizm'den kaynaklanan üç önemli versiyonu vardır.

Bentham'ın doğal hukuka yönelik kuvvetli ve etkili itirazları, eleştirileri olmuştur. Pozitivist bir hukukçu olarak hem doğal hukuku hem oradan kaynaklanan doğal haklar görüşünü anlamsız bulur. Meşhur bir ifadesiyle bunların "koltuk değnekleri üzerindeki saçmalıklar" olduğunu söyler. Bentham'a göre haklar doğal hukuktan değil, ancak pozitif hukuktan kaynaklanır ve ahlâkî terimlerle değil, faydacı terimlerle değerlendirilmeleri söz konusu olabilir. Devlet yoksa pozitif hukuk yoktur. Hakların bazı mücerret ilkelere çıkarsanması değil, en fazla sayıda insanın en fazla mutluluğunu, bir başka deyişle genel refahı amaçlayan faydacı ilke ve uygulamalarla uyumu önemlidir¹⁸.

Bentham'ın doğal haklara yönelik bu eleştirilerine rağmen, pozitif haklar da denilen iktisadî ve sosyal hakların fikrî gelişiminde bir başka İngiliz düşünürü T. H. Green daha etkili olmuştur. Hatta Green genel olarak liberal teoriye yeni ve farklı bir bakış açısı getirerek neo-liberalizmin öncülüğünü yapmıştır. Klâsik liberalizmin negatif özgürlük ve negatif haklar konseptlerine karşılık bunların "pozitif"lerini geliştirmiş, yine klâsik liberalizmin devlete

ve yasama organlarına kuşkulu ve tedirgin bakışından ayrılarak, devleti olumlayan ve önemli fonksiyonlarla donatan yeni bir çerçeve oluşturmuştur.

Green, klâsik liberalizmin temel hakların başında saydığı, dış müdahale ve engellemelere uğratılmama anlamındaki negatif özgürlük kavramını benimsemez. Ona göre, özgürlük, “yapmağa ya da zevk almaya değer birşeyi yapmak veya zevk almak hususunda olumlu bir güç ya da yeterlilik”tir. Dolayısıyla, insanın gerçekten özgür olabilmesi için, yalnızca ona bu imkânı sağlayan hukuksal bir çerçevenin bulunması yeterli değildir. Aynı zamanda fiilî olanaklardan, toplumun ürettiği mal ve hizmetlerden pay almalı ve bireyin gücü ortak refaha katkıda bulunacak ölçüde artmalıdır.

Green’in felsefesi faydacı teorisinin genişletilmiş ve biraz daha esneklik kazandırılmış bir versiyonu olup, ortak refah kavramı düşünürün fikir sisteminde merkezî konumu işgal etmektedir. Bireyin refahı ile toplumun refahı arasında içkin bir ilişki vardır. Özgürlük de bireysel olduğu kadar toplumsal bir kavramdır aynı zamanda. O hem toplumun hem de toplumu meydana getiren kişilerin bir niteliğidir. Bir taraftan ortak refah diğer taraftan pozitif özgürlük anlayışı doğal olarak Green’in sistemini pozitif haklar anlayışıyla tamamlamasına yol açmaktadır. Düşünür liberal bir hükümetin klâsik hakları koruma altına alan yasal bir çerçeve çizmekle yetinemeyeceğini, yetinmemesi gerektiğini kabul etmekte, özgür bir topluma destek sağlamanın lüzumlu olduğuna inanmaktadır¹⁹. Bunun ise, devlete, negatif hakları aşan pozitif hakların sağlanması yolunda önemli görevler yüklediğine kuşku yoktur. İşte, bugün iktisadî ve sosyal haklar adını verdiğimiz hakların temelinde yatan başlıca fikirler bunlardır ve Green, felsefesine uygun olarak, devletin, eğitim, sağlık, konut ve iyi yaşam koşullarının sağlanması alanlarında, klâsik haklar temelleri üzerin-

de kendiliğinden işleyen bir süreç olan piyasa sistemine müdahalelerde bulunmasını haklı ve gerekli görmektedir²⁰.

Green, *Siyasal Boyun Eğme Yükümü’nün İlkeleri Üstüne Dersler*’de ahlâkla siyasal itaatın kaynaklarının aynı olduğunu söylemektedir. “Bu ortak kaynak, bir takım insanların aynı olduğunu söylemek refahın akılcı yoldan kabulüdür. Bu refah onların refahıdır; herhangi bir anda içlerinden biri onu istese de istemese de, bunu kendi refahları olarak kabullenirler. Bu kabul bireylerin sapmalarının sınırlandığı bir takım kurallar halinde cisimleştirilir ve refahın ele geçirilmesi için bir eylem özgürlüğü sağlamış olur”²¹. Ortak refah üzerindeki bu türden vurgulamaları ve pozitif hakların sağlanmasında devlete yüklediği görevler, Bentham’cı egemenin otoritesinden kaynaklanan hukuk anlayışını reddetmesine rağmen, Green’in klâsik liberalizmin öngördüğüne oranla çok daha otoriter ve müdahaleci bir devlet fikrini benimsemesine yol açmaktadır.

İktisadî ve sosyal haklar anlayışının daha radikal bir biçimi Marksizm çerçevesinde karşımıza çıkmaktadır. Norman Barry’ye göre hem Marx’ın hem de Marksistlerin insan haklarına bakışı çelişkilidir. Bir taraftan kolonyalizme karşı insan hakları adına mücadele edilmesine isteklidirler, diğer taraftan ise geleneksel bireyci haklar teorisini, özellikle özel mülkiyet hakkını kıyasıya eleştirerek reddetme eğilimindedirler.

Marx, *On the Jewish Question*’da insan haklarının yükselişini tarihsel bağlamda ele alır ve bu sayede insanların feodal sosyal ve ekonomik bağlarla baskılardan kurtarılmasını büyük bir kazanç olarak görür. Fakat aynı zamanda hakların evrenselliği yolundaki iddiaları yadsır. Bu “sözde” hakların belirli bir tarihsel dönemde ortaya çıkan; egoist, çevresinden soyutlanmış insana mahsus, bireyci; anti sosyal haklar olduğunu söyler²². Klâsik haklar teorilerinin ve onlarla bağlaşıp liberal sosyal teorilerin belirli bir tarih kesitindeki sınıfsal ilişkileri haklılaştırma aracı olarak ideolojik bir işlev üstlendiğini öne sürer. Marx’ın ve Marksizmin insan hakları-

nın klâsik yorumlanış tarzına gösterdiği tepki temelsiz ve anlamsız olmayıp, aksine genel felsefeleriyle sıkı uyum içindedir. Marksizmin özgürlük anlayışı üzerinde biraz durarak ne demek istediğimizi daha açık anlatabiliriz.

Marksizm bireyi değil toplumu temel ontolojik gerçeklik olarak görür. Öyleyse, özgürlüğün de bireysel değil toplumsal bir değer olması gerekir. Bireylerin özgürlüğünden çok toplumsal sınıfların ve nihayet bir bütün olarak toplumun özgürlüğünden söz etmek anlamlıdır. Mükemmel toplum demek mükemmel özgürlük demektir ve Marksizmin hedefi de bu ikisini aynı anda sağlamaktır²³. Bu yorum biçimiyle Marksizm bireysel özgürlük kavramını bir tarafa iterek kollektif özgürlük kavramını geliştirmektedir. Dolayısıyla, "hürriyet konusunda, Marksizmi (Locke'ta olduğu gibi²⁴), 'ferdin hürriyeti ve tabîî hakları' veya 'tabîî hukuk prensipleri', (Kant'ta olduğu gibi) manevî şahsiyet olarak 'insan' gibi şeyler değil de, bil'akis, daha ziyade, insanın muhtar ferdiyetini ve ferdi insanın muhtariyetini reddeden bir insan anlayışı alâkadar etmektedir"²⁵. Marksizm, bir anlamda, insanı, insanın insanı sömürüsünün kaynağı olarak gördüğü kişisel vicdan özgürlüğü, din özgürlüğü, ticaret özgürlüğü gibi bireysel özgürlüklerden kurtarmak istemektedir²⁶.

Bununla beraber, fiiliyatta Marksizmi resmî ideoloji olarak benimsemiş ülkelerde klâsik hakların bütünüyle reddedilmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığı hukukî metinlerin incelenmesinden anlaşılmaktadır. Örneğin, Sovyetler Birliği'nin hem 1936 hem de 1977 anayasaları, toplanma, seyahat, basın özürlüğü, adil bir yargılanma hakkı gibi geleneksel hakları kabul etmektedir. Fakat, bu hakları, "proleterya ve sosyalist devlete karşı kullanılmaması" gibi önemli ve istenildiği gibi yorumlanmaya pek müsait sınırlamalar getirerek, fiilen yararlanılamaz hale düşürmektedir. Anayasada sıralanan bu hakların aynı zamanda kalıcı değil geçici olduğu düşünülmektedir. Çünkü, Marksizmin öngördüğü ve ilerde bugün-

kü sınıf ayırımlarına, çatışmaya dayanan toplumun yerini alacak olan mükemmel işbirliği ve tam sosyal uyuma sahip toplum kurulduğu vakit, klâsik bireysel özgürlüklere zaten gerek kalmayacağına inanılmaktadır²⁷.

Sovyetler Birliği'nin Gorbachov öncesindeki özgürlük anlayışını çarpıcı biçimde ortaya koyması yüzünden burada bir olayı hatırlatmakta yarar vardır. 1948'de BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin hazırlık çalışmaları sırasında BM'deki Batı ve Sovyet temsilcileri arasında, "üniversal haklar kategorisinin ana zeminini klâsik temel haklar düşüncesi mi, yoksa devlete terettüp ve teveccüh eden sosyal ve ekonomik vazifeler ve talepler mi teşkil etmelidir veyahuta kanaat hürriyeti mi, seçme ve toplantı hürriyetleri mi, yoksa ekonomik emniyet mi konstitüftür" konusunda zıtlık ve ihtilaflar belirmiştir. Bunun üzerine İngilizler "biz hür insanlar istiyoruz, iyi beslenmiş köleler değil" deyince, Sovyetler Birliği temsilcisi şu cevabı vermiştir: "Hür insanlar açlıktan ölebilirler"²⁸.

III- Hangi İnsan Hakları?

İnsan haklarıyla ilgili bu özetin özeti anlatımla başlıca ihtilaf ve tartışma konusu noktalar ortaya çıkmış bulunmaktadır. Gerçekten, geleneksel haklarla pozitif haklar arasındaki ilişki bir bütünü teşkil eden iki parçanın anlamlı ve uyumlu ilişkisi niteliğinde değildir. İki haklar kategorisi arasında zaman zaman çok açık biçimde hissedilebilen bir gerilim vardır. Birinde ne kadar ileri gidilirse diğerinde hemen hemen aynı oranda gerileme meydana gelebilmektedir.

İktisadî ve sosyal haklar, klâsik hakların yetersiz veya pek çok insan için olağan şartlar altında kullanılamaz, gerçekleştirilemez oldukları endişesinin yol açtığı zihnî gayretlerin sonucu olarak varlık kazanmışlardır. Somut örneklerle bunun ne demek olduğuna daha fazla açıklık kazandırmaya çalışabiliriz. Seyahat özgürlüğü, genel özgürlük haktan türetilen geleneksel haklardan biridir ve

özgürlükçü bir siyasal rejimde herkesin eşit derecede sahip olduğu bir haktır. Ancak, seyahat etme olanağı, daha açıkcası, seyahat işletmelerinin hizmetlerini satın alacak parası olmayan bir insan için bu hakka teorik veya hukukî olarak sahip olup olmamanın pek anlamı yoktur. Bir toplumda insanların çoğu bu durumdaysa seyahat özgürlüğünün kâğıt üzerindeki bir hak olmaktan öteye geçmesi pek muhtemeldir. Şu halde bu hakkın gerçek anlamda varlığından söz edebilmek için insanlara hakkın hayata aktarılmasını mümkün kılacak maddî alt yapının sağlanması gerekecektir. Bunu ise, bireyin dışındaki bir varlığın, toplumun, devletin yapması beklenenecektir. Devletin bu görevi yerine getirmesiyle seyahat özgürlüğü hakkı negatif bir haktan pozitif bir hakka dönüştürülmüş olacaktır. Haktan bizzat yararlanan bireyin dışındaki bir kişi veya kurumun aktif katkısı bütün pozitif haklar için gereklidir. BM İnsan Hakları Beyanamesi'nin son 9 maddesi bu tür haklarla doludur. Bundan da ilginç, ABD başkanlarından Franklin Roosevelt'in 1956'da açıkladığı haklar listesidir. Bu listede sıralanan haklar şunlardır:

“1. Endüstri tesislerinde, mağazalarda, çiftliklerde veya ülkenin madenlerinde yararlı ve kazançlı bir işe sahip olma hakkı.

2. Uygun yiyecek, giyecek ve eğlenme-istirahat imkânı sağlamaya yeterli kazanç elde etme hakkı.

3. Her çiftçinin ürünlerini yetiştirme ve onları kendisiyle ailesi-ne nezih bir hayat sağlamaya yetecek getiri karşılığında satma hakkı.

4. Büyük, küçük her iş adamının içte ve dışta adil olmayan hak-sız rekabet ve monopollerin tahakkümüne düşme korkusundan uzak bir hürriyet ortamında ticarî faaliyette bulunma hakkı.

5. Her ailenin uygun bir eve sahip olma hakkı.

6. Uygun tıbbî tedavi imkânları edinme hakkı ve sağlıklı bir hayat yaşama ve bundan zevk alma hakkı.

7. Yaşlılık çağıyla, hastalık, kazalar ve işsizliğin doğuracağı ekonomik korkulardan yeterli korunma hakkı.

8. İyi bir eğitim hakkı”²⁹.

Doğrusunu söylemek gerekirse, bütün bu “sosyal ve ekonomik haklar” göze ve kulağa hoş gelmekte, insanı çok ümitvar kılmaktadır. Aslında haklar arasına bunların da alınmasına kimsenin itiraz etmesi beklenmez ama, ne yazık ki, her birinin tek tek nasıl hayata aktarılacağı sorulunca çözümü neredeyse imkânsız sorunlar ve güçlükler ortaya çıkmaktadır. Temel problem şudur: Bütün bu sayılan hakların gerçekleştirilmesi için gerekli mallar ve hizmetler, tabiatla hava ve su gibi kendiliğinden, herkese yetecek miktarda bulunan şeyler değildir (aslında su ve hava da kıt mallar kategorisine çoktan girmiştir). Tümü de sonradan insanlar tarafından üretilen, insan yapımı şeylerdir. Hepsinin belirli maliyetleri vardır. Bütün insanlara bu kıt mal ve hizmetlerin dağıtımıyla elde edilebilecek hakları sağlamak için önce bunların var edilmesi, üretilmesi lâzımdır. Bunları herkese yetecek miktarda olmak üzere kim, nasıl üretecektir? Bu mal ve hizmetlerin üretim-dağıtım maliyetlerini kim, nasıl karşılayacaktır?

“Toplum tüm iktisadî ve sosyal hakların maliyetini karşılayacaktır, karşılamalıdır” demek anlamsız olabilir. Çünkü, bireysel insanların ötesinde, kişilerin dışında ve üstünde, toplum denilen, kendi başına hareket eden, üreten ve tüketen bir varlık yoktur. Toplum, sonsuz sayıdaki bireylerarası ilişkilerden müteşekkil beşerî ilişkiler yumağına verdiğimiz addır. Toplum kelimesi sadece metaforik anlamda bir varlığa işaret etmektedir. Devlet de aynı durumdadır. Son çözümlemede devlet, siyasî ve idarî otoriteyi kullanan bir grup insandır. Devlet “ilahî” bir otoriteye veya Tanrısal maddî kaynaklara sahip değildir. Devlet hazinesi denilen kaynak, vergi mükelleflerinden alınan paralardan oluşur, bilinmeyen insan dışı kaynaklardan gelmez. O yüzden, devletin belirli hakların

maliyetini karşılamasının anlamı, onların maliyet maliyetlerinin vergi mükelleflerinin, yani insanların sırtına bindirilmesidir.

Eğer durum böyleyse, Roosevelt'in sıraladığı ekonomik ve sosyal haklara kelimenin gerçek anlamında haklar yerine, devlet aracılığıyla bazı insanlara başka insanların cebinden sağlanan *imtiyazlar* demek gerekir. Çünkü, bir hakkın gerçekten "hak" olabilmesi için bazı ölçütlere uyması gereklidir. İlk olarak, haklar evrensel olmak, bütün insanlarca sahip olunabilmek zorundadır. İkinci olarak, bir hak, biri tarafından kullanıldığı vakit diğer insanlara herhangi bir külfet veya zorunluluk yüklemeyen ahlâkî bir ilke olmak durumundadır. Özgürlük hakkını düşünelim. Hiç kimsenin özgürlüğü bir diğerrinin özgürlüğüne tehdit teşkil etmez veya ona herhangi bir külfet yüklemeyiz. Fakat ekonomik ve sosyal haklar dediğimiz maddelerin hemen hemen hepsi başkalarının sırtına ağır yükler bindirir.

Birkaç somut örnek verelim. Herkesin iyi bir işe sahip olma hakkı varsa, kim(ler) bunu sağlayacaktır? Tek işverenin devlet olduğu bir sistemde, bazı noktaları gözardı ederek, hiçbir sorun olmadığı ve herkesin istihdam edilebileceği söylenebilir. Ama serbest pazar sisteminin yürürlükte olduğu hiçbir özgür toplumda, biri diğerrine "sen beni iyi bir ücretle çalıştırmak zorundasın" diyemez. Bu o kadar açıktır ki, düşünülmesi bile gülünç olur. Öyleyse nerede kalmıştır iyi bir işe sahip olma hakkı? Hiç yeteneği veya becerisi olmayan, kimsenin istihdam etmek istemediği biri nasıl olur da iyi ve doyurucu ücretli bir işe sahip kılınabilir? "Mallımı iyi bir fiyatla satma hakkı"na bakalım. Malların alınması ve satılması alım-satıma katılan insanların kendi bilgi ve ilgi çerçevelerinde verdikleri kararlarla gerçekleşir. Pazarda belirli bir mal kalitesizliği veya pahalılığı yüzünden, yahut başka bir nedenle insanlar talep etmiyorsa onu kim alacaktır? Kimler, nasıl bir malı almaya zorlanabilir? Tüketicilerin bazı firmaların mallarını satın almadığı bir ortamda kim çıkıp da bu firmaların iyi fiyatla malları-

nı satma haklarının bulunduğunu söyleyerek bir iktisadî ve sosyal hak savunusu yapabilir?

Daha can alıcı örneklerle, hepimizin hassas olduğu sağlık ve eğitim haklarına gelelim. Ücretsiz sağlık ve eğitim hizmetlerine herkesin hakkı olduğunu anlaşılabılır ve makul gerekçelere dayanarak genellikle kabul ederiz. Bu hizmetlerin de ağır maliyetlerinin bulunduğunu ve bunun hizmetten yararlananlar veya başkaları tarafından şu veya bu biçimde karşılamak zorunda olduğunu naderen düşünürüz. Bu gerçek bize hatırlatıldığı zaman da, sağlık ve eğitim hizmetlerinin tüm toplumun yararına olduğunu, dolayısıyla yükün hizmetten yararlanmayanların da yer aldığı, hatta çoğu zaman tüm külfeti üstlendiği karmaşık anonim yöntemlerle karşılanmasının yanlış ve haksız olmadığını söyleriz. Acaba gerçekten böyle midir? Duygularımızı ve alışkanlıklarımızı bir an için kenara bırakarak konuya soğukkanlı biçimde yaklaştığımızda bizi öyle olmadığına inandırabilecek kuvvetli argümanların bulunduğunu görürüz.

Eğitim konusunu daha yakından inceleyelim. Eğitim faaliyeti maliyeti son derece yüksek işlerdendir. İlkokuldan yüksek lisansa kadar tüm eğitimin ücretsiz olduğu bir ülkede, eğitimin bütün maliyeti genel bütçeden, yani bütün vergi mükelleflerinden karşılanıyor demektir. Hiç çocuğu veya okuyan çocuğu bulunmayan bir kentli ailenin veya bir çiftçi ailesinin başkalarının çocuklarını okutmak için para ödemesinin "adil" bir durum olduğunu öne sürmek zordur. Eğitim bütün toplumun yararına olduğu için bunun makul olduğu, anlayışla karşılanabileceği yolundaki argüman da yeterince tatminkâr değildir. Friedman'ın dediği gibi, genel eğitim için bu doğru olabilir. Zira, ülkenin bütün vatandaşlarının en azından okur yazar olması elbetteki tüm toplumun çıkarıdır ve bu yüzden genel eğitimin devletin genel bütçesinden finanse edilmesi normal olabilir. Fakat bireylere nitelik ve meslek kazandıran meslekî eğitim için bu görüş geçerli değildir. Bu eğitimi edinme fırsatı-

tını bulanların gelirlerinde ve sosyal statülerinde öyle büyük sıçramalar meydana gelmektedir ki, eğitimlerinin maliyetini bu kimse-lerin bizzat kendilerine ödetmemek, dolaylı olarak bu maliyeti karşılayanlara yapılan ve bütünüyle gizlenmesi mümkün olmayan bir haksızlık halini almaktadır.

Ülkemizdeki daha güncel bazı örneklerle iktisadî ve sosyal haklar anlayışının yansımalarının çarpıklıklarını anlatabiliriz. Bir büyük ilimizin belediye başkanı, seçim kampanyasında yaptığı parasız yolcu taşıma vaadini yerine getirmiş olmak için, sabahları 7.15'e kadar belirli otobüslerin biletsiz yolcu taşımaya karar vermiştir. İlk bakışta "ne güzel hizmet" dedirtebilecek bu hareket, korkarız, haksızlığın ve ekonomik hesapsızlığın tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Belediyenin hesabı galiba şöyledir: Bu saatten önce işe gitmek için yola düşenler genellikle dar gelirli işçilerdir. Durumu iyi olmayan başkaları da isterlerse 7.15'ten önce evlerinden ayrılarak hizmetten yararlanabilirler. Böylece belediye halka iyi bir hizmet sunmuş olur. Oysa, bu hizmeti sunan belediye değil, 7.15'ten sonra otobüslere binenlerdir. Belediyenin otobüs işletmesinin "bedava" yolcu taşımalarının muhakkak ki malî bir portresi vardır, bu malî külfeti karşılayacak olan da otobüslerden hizmet satın alan bütün biletli yolculardır. Yolcuların bir kısmını biletsiz taşımak, diğerlerinden onlara, muhtemelen hiçbir zaman rıza göstermeyecekleri bir kaynak transferini kurnazca gerçekleştirmek demektir. Bu, aynı zamanda, vatandaşlar arasında ayırımcılık yapmaktır. Vatandaşa tarafsız ve eşit muameleyle yükümlü bir kurumun bir kısım vatandaşı diğerlerine tercih etmesidir. Dolayısıyla belediyenin ücretsiz yolcu taşıması, o yolculara, hizmetten yararlananların sırtından sağlanan bir *imtiyazdır*.

Diğer bir örnek, sinemacılara ve tiyatrolara "özel" devlet yardımıdır. Nedense, özel kelimesi de bilhassa kullanılmaktadır. Bu yardımın gerekçesi, açıklamalara göre, sinema ve tiyatroların daha iyi duruma gelmesi, başarılı yapıtlar vermesidir. Yardımdan yarar-

lananların sözlerine bakılırsa, bu onların hakkıdır. Bize göreyse bu bir hak değil imtiyaz, üstelik tiyatro ve sinema sevmeyen ve buralara gitmeyen, bu sektörlerin ürünlerini satın almayanların sırtından sağlanan bir imtiyazdır. Bir ülkede sinema ve tiyatro yaşayıp geliyecekse, bu o işi yapanlarla ilgili hizmetleri satın alanların gayret, beceri ve ticarî ilişkileriyle olmalıdır. Tiyatro ve sinema sektöründe iş yapanların kendi faaliyetlerinin başka etkinliklerden daha önemli ve desteğe lâyık olduğu yolundaki yargıları ancak kendilerini bağlayacak bir kanaattir. Sinema ve tiyatro ürünlerini-hizmetlerini satın almayan, onları para harcamaya değer bulmayan veya bunlara harcayacak parası bulunmayan insanlardan toplanan paralarla bu sektörleri desteklemek haksızlık kokan bir davranıştır. Sinemaya gitmek isteyen Ahmet'in, bilet parasını, hiç tanımadığı ve belki yüzünü de hiçbir zaman göremeyeceği Mehmet'e zorla ödettirmesi gibidir. Bu ne kadar doğruysa diğeri de o kadar doğrudur. Üstelik, yardımla kalkındırıp geliştireyim derken, emeklilik yaşına geldiği halde rüşdünü ispat edememiş, devamlı başkalarının desteğine muhtaç, kendi ayakları üzerinde duramayan başarısız-verimsiz bir sektör yaratma riski de vardır. Ayrıca, bağımsızlığına düşkün olduğunu söyleyen sinema-tiyatrocuların, parayı verenin alan üzerindeki otoritesini ve murakabesini arttıracaklarını, hem yardım alıp hem tümüyle bağımsız olmanın mümkün olamayacağını, "özel" kuruluşlarının böylece biraz da "kamusal"laşacağını hesap edememeleri veya görmezden gelmeleri çok ilginçtir!

Ekonomik ve sosyal haklarla ilgili somut örnekleri ve bunların çıkmazlarını gösteren uygulamaları ve sonuçlarını uzun uzadıya anlatmak mümkün ama gereksizdir. Bu haklar başkalarına külfetler yüklemeleri ve evrensel nitelik taşımamaları yüzünden kelimenin gerçek anlamında insan haklarına dahil edilmemelidirler. Nitekim, Cranston da bu noktaya işaret ederek, bir *kategorileştirme* hatasının yapıldığını belirtmektedir. Ekonomik ve sosyal haklar adı verilen şeyler aslında haklar değil "*ideal*"lerdir. Haklarla idealler arasında temel niteliksel ayrılıklar vardır. BM İnsan Hakları Be-

yannamesi'nde olduğu gibi haklarla ideallerin aşırı biçimde birbirine karıştırılması, politik ve sivil hakların ahlâkî zorlayıcılık alanının dışına çekilip ütöpik özlemlerin karanlığına itilmesi sonucunu verir. Hakların gerçek mahiyetinin anlaşılabilmesi için ideallerle karıştırılmamaları gerekir. "Bir ideal, gerçekleştirilmek istenen bir hedeftir, fakat, tanım gereği, hemen derhal gerçekleştirilemez. Bunun aksine, hak, saygı gösterebilecek ve ahlâkî bakımdan hemen şimdi saygı gösterilmesi gereken birşeydir"³¹. Herkes iyi bir işe, tatminkâr bir ücrete, bir eve, ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetlerine, ücretli tatil iznine sahip olmuş olsaydı, ne iyi olurdu. Belki birer ideal olarak bunların gerçekleştirilmesinin yollarını bıkıp usunmaksızın araştırmak gereklidir. Ancak bu idealleri "hak"mış gibi düşünerek geleneksel haklarla aynı kategoriye sokmak, binbir güçlük kazanılmış ve yaygınlaştırılmış olan klâsik hakların gerekirse iktisadî ve sosyal haklar için feda edilebilecek bir konuma itilerek zayıflatılmasına, hatta zaman zaman yok edilmesine yol açmaktadır.

Sonuç

İktisadî ve sosyal haklara yönelttiğimiz eleştiriler bu kategoriye sokulan bütün "hak"ları peşinen reddettiğimiz yolunda yanlış bir kanaate yol açmamalıdır. Esasen böyle bir tavır günümüz dünyasında pek gerçekçi olmayacaktır. Bu etiket altında yapılan bazı uygulamalar vardır ki, genelde bütün toplumlar tarafından benimsenmektedir. Sosyal güvenlik sistemleri bunlardan biridir. Her sosyal güvenlik sisteminde, şimdiki, geçmiş ve gelecek kuşaklar arasında bir kaynak aktarımı yapılmaktadır. Şimdi çalışanlar daha önceki çalışanlara kaynak aktarmaktadır, gelecekte çalışacak olanlar da o dönemde "geçmişte çalışanlar" konumuna gelecek olan şimdiki çalışanlara kaynak aktaracaklardır. Adeta bu konuda nesiller arasında zımnî bir anlaşma var gibidir. Ancak burada önemli olan, güvenlik hakkından yararlanacak olanların kendileri-

nin bunun maliyetinin tamamını veya önemli bir kısmını karşılamalarıdır. Bundan vazgeçip çalışanlara veya çalışanların bir kısmına bedava yahut bedavaya yakın ücretlerle sosyal güvenlik hizmeti sağlamaya kalkışmak gibi aşırılıklara kaçmak, hem diğer insanların güvenlik kapsamına alınanlar lehine istismar edilmesine, hem de eninde sonunda sistemin çökmesine yol açar. Sosyal güvenlik sisteminde çok ileriye gittiği söylenen ve bir zamanlar ideal model olarak gösterilen İskandinav ülkelerinin şimdilerde karşı karşıya kaldığı durum budur. Diğer taraftan, sadece çalışanları değil ülkenin bütün insanlarını kendilerinden en küçük bir katkı beklemeksizin devlet eliyle tam bir sosyal ve ekonomik güvenlik altına alma düşüncelerinin de hiçbir zaman gerçekleştirilemeyecek bir hayal olmaktan öteye geçemeyeceği ve bir ülkeyi yoksulluk ve geriliğe mahkûm edeceği 20. yüzyıldaki deneylerle inkâr edilmez biçimde kanıtlanmıştır. Şu halde, bazı sosyal ve ekonomik hakları bir ideal olmanın ötesine geçirip onlara uygulanma kabiliyeti kazandırmak için haktan yararlananların azamî derecede katkısının sağlanmasının yolları araştırılmalıdır.

Ekonomik ve sosyal haklar, geleneksel haklar gibi, kullananların dışında kalanlara külfet yüklemeyen haklar olmaktan uzaktır. Bu hakları en aşırı ölçülerde talep edenler, tamamen bedavaya geldiklerini veya maliyetlerinin tümünün devlet tarafından karşılandığını sanma yanılgısına düşmektedirler. Bu yanılgı devletten yapılan taleplerin alabildiğine genişlemesine, beklentilerin ve umutların yükselmesine neden olmaktadır. Demokratik süreç de bu olumsuz gelişmeye katkıda bulunabilmektedir. Piyasa sistemi içinde kendiliğinden ortaya çıkan sonuçları kendisi açısından tatminkâr görmeyen her grup, kendi çabalarıyla daha iyiye ulaşmaya çalışmak yerine, aktivitesinin "toplum için" en önemli kalemlerden birini teşkil ettiğini öne sürerek, siyasî baskı-çıkar grubu hüviyetinde, "devlet desteği" istemektedir. Aynı talebi herkes, her toplumsal tabaka tarafından tekrarlandığından hükümet etmek yandaşlarına "avanta" sağlama faaliyetine dönüşmektedir. Bu olgu

az gelişmiş ülkelerde daha belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. Buralarda siyaset yalnızca iktidarın gücünden yararlanarak “parsa” toplama aracı olarak görülmektedir. Sonunda, kaldıramayacağı taleplerle yüklenmesi yüzünden cılız demokratik sistemler patlamakta, otoriter rejimler birbirini izlemektedir. Bu nedenlerden dolayıdır ki, ekonomik ve sosyal haklar kategorisine soktuğumuz her kalem titizlikle ele alınıp incelenmeli ve değerlendirilmelidir. Demokrasi teori ve pratiğimizin de bu açıdan bir sorgulamaya tâbi tutulmasının zamanı gelmiş gibi görünmektedir...

İnsan hakları açısından en sevindirici olay, içinde bulunduğumuz yıllarda, klâsik haklarla sosyal ve ekonomik haklar arasındaki birbirine alternatif olarak gösterilme ilişkisinin sona ermesi ve geleneksel hakların hiçbir şart altında vazgeçilmezliğinin iyice anlaşılmış olmasıdır. Artık BM İnsan Hakları Beyannamesi’nin hazırlanış sırasındaki müzakerelerde olduğu gibi özgürlüğün temel hak olduğunu savunanlara “özgür insan aklıktan ölebilir” cinsinden argümanlarla karşı çıkmak ne mümkün ne de ikna edicidir. 20. yüzyılda insanlığın yaşadığı tecrübeler, özür insanın aklıktan ölmek zorunda olmadığını, hür iradesine dayanarak hayatını sürdürebileceğini, buna karşılık hayatı tümüyle efendisinin keyfine bağlı kölenin çok defa karnını doyurma şansının da bulunmayabileceğini göstermiştir³². Hayat, özgürlük ve mülkiyet hakları vazgeçilmez insan hakları olarak, zaman, kan ve gözyaşı açısından çok pahalı deneylerin sonuçlarıyla tescil edilmişlerdir. Adına pozitif haklar dediğimiz şeyler ise görünür gelecekte hem pratik hem ahlâkî bakından gittikçe yoğunlaşan tartışmalara konu olacaktır.

Notlar

1. Maurice Cranston. “İnsan Hakları Nelerdir?”, çev. Atilla Yayla, *Yeni Forum*, c. 11 (1990), n. 253, s. 42.
2. İnsan hakları kavramı dünyanın bazı bölgelerinde uzun süre kadınların kavramının dışında tutulduğu izlenimini uyandıran bir adlandır-

mayla “right of man” olarak kullanılmıştır. Bunu önlemek ve kavramın mahiyetini daha iyi ifade etmek için 2. Dünya Savaşı’ndan sonra “human rights” denilmeye başlanmıştır.

3. “Klâsik haklar” literatürde çok kullanılan bir kavram değildir. Onun yerine genellikle “negatif haklar”, “negatif statü hakları”, “geleneksel haklar”, veya “koruyucu haklar” denilmektedir. Biz bu makalede hepsini birlikte kullanacağız.
4. Orhan Münir Çağıl, “İnsan Hakları ve Tabii Hukuk”, *İ. Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c. L (1984), n. 1-4, s. 74.
5. Norman P. Barry, *An Introduction to Modern Political Theory*, Macmillan, 1989, s. 225.
6. Locke’un doğa durumuyla Hobbes’un doğa durumunun birbirinden farklı olduğu hatırlanacaktır. Locke’un doğa durumunda insan insanın “kurdu” değildir, insanlar devletten önce de haklara sahiptir ve bu hakları kullanmaktadır. Devletin varlık alanına girmesi, insanların zaten sahip olduğu haklara hukukî ve siyasî bir şemsiye sağlamaktadır. Hobbes’da durum tersinedir, hakların varlığı devletle kaımdır. İki düşünürün devlete atfettikleri bu fonksiyonlar siyasî teorilerinin temel karakteristiklerini belirlemektedir. Hobbes’da devlet bireye nispetle her zaman öncelik ve ağırlık taşıyan bir Dev(Leviathan)’e dönüşmekte ve dolayısıyla düşünürün siyasî teorisi otoriter bir nitelik kazanmaktadır. Oysa, Locke’ta devlet bireyle- rin hizmetinde bir araç, bir nevi “emanetçi” olmakta ve böylece liberal-özgürlükçü bir siyasî teori ortaya çıkmaktadır.
7. Immanuel Kant, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. İoanna Kuçuradi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1982, s. 45.
8. Kant, *a.g.e.*, s. 46-6.
9. Kant, *a.g.e.*, s. 38.
10. Adnan Güriz, *Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu*, Ankara: Hukuk Fakültesi Yayınları, 1969, s. 231.
11. Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi*, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, 1985, s. 221.
12. William Galston, “Defending Liberalism”, *American Political Science Review*, v. 76 (1982), s. 622.
13. Immanuel Kant, “Two Essays on Right”, *Economic Justice*, ed. Edmund S. Phelps, Penguin Education, 1973, s. 156-7.
14. Ayn Rand, “İnsanın Hakları”, çev. Atilla Yayla, *Yeni Forum*, c. 11(1990), n. 250, s. 69.

15. Rand, *a.g.m.*, s. 71.
16. Rand'ın bu tespitinin ne kadar isabetli olduğunu bir kere daha görmek için, çılgın bir diktatörün Irak halkına ve komşu halklara yaptığı kötülükleri hatırlamak yeterlidir. İnsan haklarını hiçe sayan siyasi yönetimlerin, savaşların, beşerî felaketlerin asıl sorumluları olduklarının veciz bir anlatımı için ayrıca Ayn Rand'ın "Savaşın Kökleri" (çev. Atilla Yayla, *Yeni Forum*, c. 10 (1989), n. 244, s. 21-4) adlı makalesine bakınız.
17. İnsan haklarıyla ilgili belli başlı tarihsel metinleri şurada bulabilirsiniz: Janko Musulin (der.), *Hürriyet Bildirgeleri*, çev. Necmi Zekâ, İstanbul: Belge Yayınları, 1983.
18. Barry, *An Introduction...*, s. 237-8. Bentham'ın hukuk ve haklar konusundaki görüşlerini daha ayrıntılı olarak öğrenmek için, Türkçe'deki en yetkin kaynak olarak Adnan Güriz'in, *Faydacı Teoriye Göre Ahlâk ve Hukuk*, (Ankara: Hukuk Fakültesi Yayınları, 1963) adlı eserine başvurunuz.
19. George Sabine, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, 3, *Yakın Çağ*, çev. Özer Ozankaya, Ankara: Türk Siyasî İlimler Derneği Yayın, 1969, s. 109.
20. Sabine, *a.g.e.*, s. 114.
21. T.H. Green, "Siyasal Boyun Eğme Yükümü'nün İlkeleri Üstüne Dersler'den Seçmeler", çev. Oğuz Onaran, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi - III, Yakın Çağ*, der. Mete Tunçay, Ankara: SBF Yayınları, 1969, s. 154.
22. Barry, *a.g.e.*, s. 238-9.
23. Orhan Münir Çağıl, "Marksizm ve Hürriyet", *İ. Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c. XLVIII - XLIX (1982-3), n. 1-4, s. 196.
24. Parantez içindeki eklemeler bize aittir.
25. Çağıl, *a.g.m.*, s. 201.
26. Çağıl, *a.g.m.*, s. 209.
30. Milton Friedman, *Kapitalizm ve Özgürlük*, çev. Doğan Erberk-Nilgün Himmetoğlu, İstanbul: Altın Kitaplar, 1988, s. 143 vd. Friedman'ın eserinde, diğer bazı pozitif haklarla ilgili olarak, bu makaledeki bakış açısıyla çakışan ilginç çözümlemeler bulabilirsiniz.
31. Cranston, *a.g.m.*, s. 43.
32. Çağıl, *a.g.m.*, s. 113 vd.

Bahar 1991